

Giriş

1980'li yılların sonundan beri Balkanlar'da ve daha genel anlamda Güneydoğu Avrupa'da yaşanan siyasal dönüşümlerin merkezî etkenlerinden biri milliyetçiliktir. Özellikle bu konuda yapılmış analizlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuş, komünist rejimlerin devrilmesiyle birlikte gün ışığına çıkan gelişmelerin ve çatışmaların diğer birçok yanını da gözlerden gizlemiştir.

Bazı analizciler bu altüstlükleri 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında bölgeyi, hatta tüm Avrupa'yı sarsan Balkan milliyetçiliklerinin “geri dönüşü” olarak görmektedirler. Günümüzdeki dönüşümlerin, Avrupa'nın bu bölümünde içinde olduğumuz 21. yüzyıl başında henüz tamamlanmamış durumdaki ulus-devletlerin oluşum sürecine bağlanabilecekleri doğrudur. Bununla birlikte, “geri dönüş” başlığı altında yapılan analiz hiçbir şeyin ya da hemen hiçbir şeyin cereyan etmediği bir parantezin –bölgedeki etnik topluluklar arası ilişkileri donduran bir “buzlanma” döneminin– kapandığı fikriyle yakından bağlantılıdır. Halbuki Balkan toplumları 20. yüzyıl boyunca, iki savaş arası dönemde, İkinci Dünya Savaşı süresince ve özellikle de komünist rejimler altında hatırı sayılır ölçüde gelişmişlerdir. Üstelik, soruna biraz yakından bakıldığında, bu milliyetçiliklerin tezahür ve ifadelerinin 19. yüzyıldaki halleriyle aynı olmadığı kolayca görülebilir. Arnavutluk'u ve özellikle eski Yugoslavya'yı (Kosova ve Makedonya) ilgilendiren ve bazılarının arkasında yeni bir “Arnavut sorunu” heyulası gördükleri Arnavut milliyetçiliğini örnek alalım. 1990'lı yıllarda Kosova, bu milliyetçiliğin en önemli odaklarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Oysa, ileride göreceğimiz gibi, 19. yüzyılda durum böyle de-

ğildi: Arnavut milliyetçiliği öncelikle İtalya, Yunanistan, Romanya, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diasporalarda ve Güney Arnavutluk'ta gelişmişti. Kosova'da bir Arnavut ulusal kimliğinin inşası Titocu Yugoslavya çerçevesinde boyutlanan, çok daha yakın tarihli bir hadisedir.

19. yüzyılın Balkan milliyetçilikleri, Soğuk Savaş sonrasında çok farklı bir bağlam içinde yer alıyorlardı. Balkan Yarımadası'nın güney bölümü söz konusuydu ve bu akımlar esas olarak Osmanlı hâkimiyeti altındaki Hıristiyanların kaderine, bu Hıristiyan nüfuslar tarafından büyük güçlerin himayesi altında ulus-devletler kurulmasına, yeni devletlerin ve yeni iktidarların hükümranlığının meşrulaştırılmasına, buralarda yürütülen devlet inşa ve “modernleşme” süreçlerine olduğu kadar, hâlâ “köle” durumunda yaşayan kardeşlerini “kurtarmayı” amaçlayan irredantist politikalara bağlıydılar.

19. yüzyılda Arnavut milliyetçiliğinin durumu neydi? Arnavutların çokdinliliği, Müslüman nüfusun büyük oranı ve devlet yokluğu nedeniyle, bu milliyetçiliğin *a priori* aynı çerçeveye girmesi zordu. Zaten genellikle, Arnavut milliyetçiliği diğer Balkan milliyetçiliklerine kıyasla belirgin bir özgünlük sahibi bir akım olarak görülür.

Arnavut milliyetçiliğinin, Müslümanların Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıklarının daha güçlü olduğu için daha geç ortaya çıktığı söylenir. Ortaya çıkış tarihi hâlâ tartışmalara ve farklı yorumlara konu olsa da,¹ tarihçiler onun gelişimindeki iki veya üç kilometre taşı konusunda hemfikirdir: 1878, 1905 ve 1912-1913.

1878, haklı olarak Arnavut milliyetçiliğinin ilk kamusal tezahürü olarak kabul edilen “Prizren Birliği”nin kuruluş yılıdır. Ama 1881'e kadar varlığını koruyan bu birlik, kimi zaman çok mitleştirilerek sunulmakta, farklı bölgelerden gelmiş Arnavutların, hatta tüm bölgelerden ve tüm dinlerden Arnavutların hepsini temsil eden delegelerin ilk toplantısı ve modern çağın ilk Arnavut yönetimi olarak gösterilmektedir.

Komünist tarihyazımı ise Rus devriminin ve ilk Arnavut milliyetçi *çetesinin* kuruluş yılı olan 1905 tarihine de önemli bir ağırlık atfetmiştir.²

Ama analizlerin çoğunda, ikinci anahtar dönem 1912-1913'tür. Bu yıllar, İsmail Kemal Bey Vlora tarafından Arnavutluk'un bağımsızlığının ilan edilmesine (28 Kasım 1912) ve büyük güçler tarafından 1913'te Arnavut Prenslığı'nin tanınmasına denk düşer. 1913 bazıları açısından “kara yıl”dır,

¹ Bu konuda bkz. Faensen, 1980, s. 1-5.

² Rus tarihçi İrina Senkevich'in analizinde bu tarih can alıcı bir öneme sahiptir (Senkevitch, 1959).

çünkü tamamen ya da kısmen Arnavutların yaşadığı toprakların önemli bir bölümü yeni devletin sınırları dışında kalmıştır.³

Arnavutların çokdinliliğinden –Müslüman, Ortodoks ve Katolik– ötürü, bölgedeki diğer milliyetçilikler gibi din değil dil etrafında gelişmesi, Arnavut milliyetçiliğinin bir diğer özgünlüğü olarak gösterilir. Bu nedenle diğer Balkan milliyetçiliklerinden daha çok engeli aşması gerekmiştir: Bir yanda bu dinsel bölünmeler, diğer yanda da Osmanlı makamlarının ve komşu ülkelerin karşı çıkışı kadar, Sırbistan ve Yunanistan’da 1830’lu, Romanya’da 1860’lı yıllardan, Bulgaristan’da da 1878’den itibaren kurulan devletlerin aksine, Arnavutluk’ta önceden oluşmuş bir devlet yapısının bulunmaması; kısacası, dışarıdan destek almadan, her şeye rağmen ve her şeye karşı oluşmuş, tepkisel nitelikte bir milliyetçiliğin söz konusu olduğu ifade edilir.

Yukarıda değinilen özelliklerin bazıları yanlış değildir. Yine de bu analizler çoğunlukla, milliyetçi söyleme ilişkin fazla kelimesi kelimesine ve doğrudan okumalardan kaynaklanmaktadır. Konuya ilişkin eserlerin sadece başlıklarına bakmak bile, bu edebiyatın milliyetçilerin çok sevdiği “rönesans” (Arnavutçada *rilinca*), “uyanış” veya “ulusal uyanış” izleklerinden pek ayrıldığını göstermeye yeter. Üstelik bu edebiyat belli bir ereksellikten ve “ulusal hareket” veya “ulusal kurtuluş hareketi” söz konusu olduğunda, doğrusal ilerleyiş fikrinden de kopuk değildir.

Arnavut tarihinin birçok dönemi gibi, Arnavut milliyetçiliğinin incelenmesi de birinci el kaynakların veya ideolojik yönelimden uzak analizlerin eksikliğinin sıkıntısını çekmektedir. Genel anlamda, Arnavut tarihi hakkındaki bilgilerimiz diğer Balkan halklarının tarihleri hakkında sahip olabileceğimiz bilgilere göre epey geride kalmış gibidir. Bunun birçok nedeni vardır. Arnavut tarih yazımı çok geç dönemde başlamıştır. Fiilen ancak İkinci Dünya Savaşı ertesine uzanmaktadır; bu da, ülkenin yavaş yavaş yabancılara kapandığı ve nasyonal-komünist diyalektiğin vazgeçilmez bir yöntem haline geldiği bir dönemdir. Bu nedenle yerel üretimin [tarihyazımı üretimi] ve daha sınırlı bir ölçüde de olsa, yabancı kaynaklı üretimin içine bu ulusal ve ideolojik kurgularla ilişkili unsurlar sızmıştır. Bugün bile, Arnavutlar hakkında yazmaya oturan herkes kaçınılmaz bir şekilde bu gecikmelere ve bu saptırmalara bağımlı hale gelmektedir. Eğer incelemeleri doğrudan kaynaklara dayanmaz ve toplumun karmaşık işleyişini anlamayı hedeflemezse, tarihyazımının taşıdığı, çoğunlukla milliyetçi söyleme çok yakın olan klişeleri yeniden üretmekten başka bir şey yapamazlar.

3 Bu deyim Arnavut yazar İsmail Kadare tarafından bir roman başlığı olarak kullanılmıştır: *L’année noire* [Kara Yıl] (Kadare, 1987).

Bununla birlikte, Arnavut milliyetçiliği hakkında hiçbir zaman tek bir söylem olmamıştır. Bu alandaki araştırmaların tam anlamda bir dökümünü çıkarmaya yönelmesek de, burada ana yorum kategorilerinin varlığından söz edebiliriz. Tarihyazımına “Arnavut ulusal hareketi”nin ve “ulusal bilinç”in nüfuz ettiği Enver Hoca döneminin Arnavutluk’unda, *Arnavutluk Tarihi*’nin (*Historia e Shqipërise*) 1959 ve 1964’te Tiran’da çıkan ilk iki cildi genel üslubu belirlemiştir.⁴ Bu eserde, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başının fazla değiştirilmeden alınan milliyetçi söylemine sınıf mücadelesi renkleri eklenmişti. Beyler, paşalar ve din adamları “Arnavut rönesansı”nın önündeki engeller olarak gösterilmişti. Yer yer “teritoryalleştirme” eğilimi de fark ediliyordu. Örneğin bir tarihçi, milliyetçiliğin köklerinin İtalya’da, İtalya Arnavutları arasında değil, Arnavutluk’ta olduğunu belirtiyordu.⁵ Buna paralel olarak Yugoslavya’da gelişen Arnavut tarihyazımını ise, benzer bir yaklaşımla, Kosova ve Makedonya Arnavutlarının rolü üzerinde durmuştu.⁶ Marksist türde ideolojik yönelimli edebiyata gelince, buna eski Doğu Bloku tarihçilerinin, örneğin İrina Senkeviç ve Bojka Sokolova’nın analizlerinde de rastlanmaktadır.⁷

Komünist rejimlerden kaçan ve aynı dönemde eserler kaleme alan Arnavut mültecilerde, sınıf mücadelesine göre yapılmış yorumlar tabii ki bulunmamaktadır. Ama onların yorumları da Arnavutluk veya Yugoslavya’daki meslektaşlarınıninkine çok yakındır.⁸ Stavro Skendi’nin 1967’de yayınlanan çalışması, “ulusal uyanış” fikrinin damgasını taşısa da, konu hakkında Batılı ve Arnavut kaynaklarından hareketle gerçekleştirilmiş ilk derinlemesine inceleme olarak kabul edilebilir. Komünist bir yönelim olmamasının yanı sıra, bu eseri Arnavutluk’ta gelişen tarihyazımından en çok ayıran şey, bir yandan, Avusturya-Macaristan ve İtalya tarafından verilen desteği, diğer yandan da, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde bölgesel ve dinsel ayrılıkları ortaya koymasındır.⁹ Komünist Arnavutluk’ta ulus bir ve türdeşti. Dolayısıyla ayrılıkların silinmesi gerekliydi.

Batı’da ise başka tarihçiler Arnavut milliyetçiliği hakkında monografiler kaleme aldılar ve Batılı okuyucuya bu gelişmeler hakkında olgusal açıdan

4 İslami, Frashëri (ed.), 1959 ve 1964. Bu eserin kısaltılmış versiyonları Batı dillerinde de yayınlanmıştır. Örneğin bkz. Pollo, Puto (ed.) 1974.

5 Kondo, 1977, 15/10/1866 tarihli mektup.

6 Örneğin bkz. Rahimi, 1969 ve Cana, 1982. Makedonyalı bir Arnavut tarihçi, Hasan Kaleşi Arnavutluk’taki Arnavut tarihyazımının Makedonya ve Kosova Arnavutlarının Arnavut ulusal hareketi içindeki rollerini azımsadığını iddia ediyordu (Kaleşi, 1976: 215).

7 Senkeviç, 1959; Sokolova, 1979.

8 Bkz. Zavalani, 1966 ve 1971; Ermenji, 1968.

9 Skendi, 1967.

daha doğru bir bilgi sunarken, ne Arnavut toplumunun işleyişine ne de milliyetçilik incelemesine yönelik yeni kuramsal yaklaşımları dikkate aldılar. Stavro Skendi'nin kitabından bir yıl sonra “ulusal bağımsızlık hareketi”nde Arnavut Müslümanların rolüyle ilgilenen Peter Bartl'in eseri çıktı.¹⁰ 1980'de Almanya'da iki yeni monografi yayınlandı: Protopografik düzlemde çok ayrıntılı olan Johannes Faensen'in çalışması ve Enver Hoca'nın politikasının köklerini araştıran Bernard Tönnies'in incelemesi.¹¹ Osmanlı kaynaklarından hareketle, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Arnavutlar hakkında yapılmış ilk incelemelerden biri olan ve bu konuda öncü sayılabilecek Hasan Kaleşi'nin izinden giden George W. Gawrych'in kitabı da aynı yıl yayımlandı.¹² Makedonyalı bir Arnavut tarihçi olan Kaleşi, tam anlamıyla Yugoslav resmi tarihyazımının çizgisinde değildi.¹³

1980-1990 yıllarının siyasal altüstlükleri Arnavut olsun olmasın birçok yazarı Arnavut tarihine ve ulusal sorununa geri dönmeye sevk etti. Milliyetçilik hakkındaki kuramların daha da boyutlandığı ve genç bir antropolog kuşağının Arnavut sahasına da girmeye başladığı bir dönemde, genellikle günceli yakalama telaşı içinde gerçekleştirilen bu incelemeler Arnavut olmayan kesimde daha çok derleme niteliğine büründüler.¹⁴ Arnavut tarafında ise, komünist dönemin şu veya bu ölçüde “yekpare” söylemi bugün yerini bir yorum çoğulluğuna bırakmış durumdadır; bunlar da, güncel bağlamla ilişkili çeşitli siyasal ve/veya kimliksel tavır alışları yansıtmaktadır.¹⁵ Örneğin bazıları, Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde Katolik cemaatinin rolü üzerinde durma eğilimindedirler; bunun nedeni, ya komünist dönemde bir kenara itilen Katolik nüfusa itibarını iade etmek ya da “Batıcılık”tır, yani Arnavut ulusunun “Batılı niteliğini” güçlendirme isteğidir.¹⁶ Başkaları ise, daha çok Kuzey Arnavutlarının (Geg'ler) veya daha özel olarak Kosovalıların rolü üzerinde durmakta, komünist dönemin yorumlarında rolleri öne çıkarılan Güney Arnavutlarını (Tosk'lar) Osmanlı iktidarının “işbirlikçileri” olarak göstermektedirler. Bazıları da “Arnavut ulusal hareketi”nin demokratik yönünü vurgularken, artık bunu halk demokrasileri anlamında değil, bugün Arnavut-

¹⁰ Bartl, 1968.

¹¹ Faensen, 1980; Tönnies, 1980.

¹² Gawrych, 1980.

¹³ Yugoslavya'da 1960'lı yıllardan itibaren Arnavutluk'tan daha fazla ifade özgürlüğü bulunuyordu; Arnavutluk'ta ise tarihçilerin çizgi dışına çıkması çok zordu.

¹⁴ Örneğin: Vickers, 1995, Malcolm, 1998, Fischer, 1995: 21-54, Bozboru, 1997.

¹⁵ Bkz. Qosja, 1995 (yine de Marksist ideolojinin fazlaca damgasını taşıyan bir retoriği korumaktadır); ve çok daha bilimsel bir yaklaşım içindeki Blumi, 1988 ve 2003.

¹⁶ Clayer, 2001.

ların özlem duyduğu Batı demokrasisi tarzında yapmaktadır. Bu yeni yaklaşımlar “Arnavut ulusal hareketi” hakkındaki fazlasıyla türdeş bakışta gedikler açmak bakımından değerli olsalar da, ne hadisenin bütününe ne de gerçek karmaşasını anlamaya hiç yardımcı olmamaktadır.

Yine de Arnavut tarihinin mitleri hakkındaki bir ilk toplu düşünseme girişimini vurgulamak gerekir; bu çabanın sonucunda, Stephanie Schwandner-Sievers ve Bernd J. Fischer’in yönetiminde bir eser kısa süre önce yayınlanmıştır.¹⁷

Ben kişisel olarak, 1980’li yılların sonundan itibaren Arnavut milliyetçiliğini sorgulamaya başladım; Arnavutluk’taki Müslüman tasavvuf tarikatları hakkındaki bir inceleme beni bu noktaya götürmüştü. Bu incelemenin sonucunda, bu tarikatlardan biriyle –Bektaşî tarikatı– Arnavut milliyetçiliği arasındaki yakın ilişkilerin söz konusu edildiği bir makale yayınlamıştım.¹⁸ Yine de bu hadiseyi, milliyetçi söylem ve terminolojinin inşasıyla arama yeterince mesafe koymadan tahlil etmiştim. Gerçekten de bu söylemin içinde yer alan birçok “icat edilmiş geleneği” –bunlar birçok incelemede hâlâ kullanılmaktadır– tarihsel gerçekler olarak kabul etmiştim. Yine de bu makale, Arnavutça matbu eserlerin dağıtımında ve Osmanlı döneminin sonlarında bu dilde okuma-yazma öğrenilmesinde Bektaşî tekkeleri ağının rolünü, Bektaşîlerin büyük bölümünün Latin alfabesine verdiği desteği, Arnavut *çetelerini* desteklemelerini ve milliyetçiliğin tarikatın öğretisi içine girişini doğru bir biçimde aydınlatıyordu. Bununla birlikte, bu deneme şu soruya bir cevap getirmiyordu: Bu heterodoks tarikat ve onun öğretisi Arnavut milliyetçiliğinin gelişiminde niçin böyle bir rol oynamıştı?

Ülkenin dışa açılması, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başının yerel edebiyatına ve Arnavut milliyetçi basınına erişme olanağına kavuşulması, ayrıca Avusturya-Macaristan arşivlerinin zenginliğinin keşfedilmesi beni o zamana dek İslâm biçimleri ve Müslüman dinsel kimlikleriyle sınırlı kalan inceleme sahamı genişleterek bu soruya cevap aramaya itti. Genellikle klişeler ve araçsallaştırılma arasına sıkışan Arnavut milliyetçiliği sorununu, temel metinlerin yeni bir okumasını ve bu akımın gelişim zeminini oluşturan toplumsal ve siyasal mekanizmaların tüm karmaşıklıkları içinde daha derinlemesine dikkate alınmasını önererek, yeniden ele alabileceğimi düşündüm.

Asıl söz konusu olan, bir Arnavut ulusal kimliği inşasının nasıl cereyan ettiğini ve yeni kimliğin önceden mevcut olan, silinmemiş başka kolektif kim-

¹⁷ Schwandner-Sievers, Fischer, 2002.

¹⁸ Clayer, 1995.

lik türleriyle (esas olarak dinsel kimlikler; ama aynı zamanda bölgesel, toplumsal-mesleki veya kuşaksal kimlikler) ne şekilde eklemlendiğini anlamaktır. Ayrıca soruna bir cemaat tarihi olarak yaklaşmamak, tam tersine bir hadiseyi, bir ideolojiyi, bir kimliği onu diğer siyasal ve ulusal kimlik tanımlarından tecrit etmeden, ereksellik açısından bakıp bu kimliğin önceden türdeş biçimde ve belirli bir vadede bütüncül bir biçimde tanımlanmış bir gruba ilişkin olduğunu varsaymadan incelemek söz konusudur.

Ayrıca bu sorunu bir Balkan ve Avrupa, ama özellikle de Osmanlı çerçevesi içine yeniden yerleştirmek, kimlik inşa süreçlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl başından beri yaşadığı hızlı siyasal ve toplumsal dönüşümlere göre tahlil etmek söz konusudur. Toplumun bazı kesimlerinde bir ulusal kimliğin ortaya çıkışını kolaylaştıran yapısal evrimlerin yanı sıra, bireylerin oluşum halindeki Arnavut ulusuna karşı konumlanışlarını belirleyen, toplumsal ve siyasal bağlamdaki evrimlerle birlikte geliştirilen bireysel ve kolektif stratejileri ortaya çıkarmak da söz konusudur.

Bunun için, öncelikle milliyetçi matbuatın –ve özellikle de basının– gelişimini tahlil etmeyi seçtim; bunlar Arnavut örneğinde ilk milliyetçi itkileri açığa çıkarmayı sağlayan etkenler olarak değerlendirilebilir. Amaç, bu sürecin dinamiklerini zaman ve mekân içinde saptamak, ilgili aktörlerin sosyolojik profillerini ve aralarında mevcut bağlantıları ortaya koymaktır. Bu nedenle, Arnavut milliyetçiliğinin –mutlaka doğrusal bir çizgide ilerlemeyen– gelişimine müdahil olan farklı türde ağlar sorununa yöneldim: Aktivist ağları, okuyucu ağları ve sahadaki seferberliğin son aşamasında, Arnavutçuluk sadece matbuat dağıtımına bağlı olmaktan çıktığı zaman beliren partizan ağlar. Öte yandan, hadisenin karmaşasını yerli yerine oturtabilmek için, farklı ölçekleri dikkate almam gerekti. Özellikle bölgesel veya yerel ölçek, bireylerin veya birey topluluklarının tavır alışlarında iktidar ilişkilerinin taşıdığı önemden dolayı, vazgeçilmez bir hal aldı.

Arnavut kimliği inşalarının çoğulluğunu olduğu kadar, farklı söylem düzeylerini ve onların iç içe geçişlerini, ayrıca başka kimlik inşalarıyla melezleşme hadiselerini yerli yerine oturtmak için, bu matbuatın –kitaplar ve gazeteler– içeriğini tahlil etmek de gerekliydi. Bu inşalarla kültürel, toplumsal ve siyasal –açık veya örtük– talepler arasındaki bağ incelenince, modern anlamda bir Arnavut'luk* biçimi inşa etme olgusunu ifade edebilmek için “Arnavutçuluk” terimini kullanmak durumunda kaldım. Gerçekten de, “milliyetçi-

(*) Ülke adı olarak “Arnavutluk”tan ayırabilmek için, “Türklük”, “Kürtlük” vb. anlamlarındaki “Arnavut'luk” terimini tırnak işaretleriyle ayırarak yazmak zorunda kaldım – ç.n.

lik” kavramı fazla dardır, çünkü genelde kabul gören anlamıyla, siyasal egemenlik, özerklik veya bağımsızlık talebi fikrine fazlasıyla bağlıdır. Bir Arnavut ulusunun varlığı fikriyle bağlantılı olan bir Arnavut kimliğinin tüm inşa türlerini kapsayan bir Arnavutçuluktan söz etmek ise, hâkim söylem tarafından maskelendikleri için çoğunlukla unutulmuş melez kimlik inşalarını dikkate alma olanağı vermektedir.

Bu nedenle, bu incelemede kaynak olarak öncelikle dönemin Arnavutça basını ve kitaplarını, dönemin bazı aktörlerinin hatıratlarını ve belli amaçlar doğrultusunda çarpıtılmış olsalar bile, büyük önemlerini koruyan konsolosluk kaynaklarını kullandım. Bir Arnavut ulusal kimliğinin oluşumu işine Avusturya-Macaristan idaresi de karıştığı için, hem konsolosların Arnavutçuluk sahasındaki faaliyetini, hem de nüfusun duygularını ve olayları idarelerine en ayrıntılı biçimde nakletme kaygılarını yansıtan Çifte Monarşi arşivleri de son derece zengindir. İtalyan ve Fransız konsolosluk kaynaklarına da başvurduğum; İtalya, Avusturya-Macaristan’ın başlıca rakibi, Fransa ise Balkan Yarımadası’nın batı şeridindeki daha tarafsız bir aktördü. Ayrıca Osmanlı kaynaklarını da kullandım: Bir yandan, Balkan vilayetlerinin salnameleri Osmanlı makamlarınca resmedilen Arnavut imgesini tahlil etmeme olanak verdi; diğer yandan da memurların sicill-i ahval kayıtları sayesinde, incelenen nüfus topluluklarının Osmanlı idaresine entegrasyonuna, eğitim düzeylerine ve hareketliliklerine ilişkin ayrıntılı bir tablo çıkarabildim. Zaman yetmediği için, Osmanlı arşivlerindeki kaynakları daha fazla kullanamadım ve bu da kesinlikle bu çalışmanın eksiklerinden biridir. Aynı nedenle, İngiliz arşivlerini de kullanamadım ve Balkanlar’ı sarsan farklı kriz dönemlerinde Büyük Britanya’nın oynamış olabileceği rolü daha iyi aydınlatamadım.

Arnavutçu matbuatın ve arşiv belgelerinin yanı sıra, mevcut incelemeler de –özellikle Arnavut milliyetçiliğine ilişkin monografiler– bana çok şey kattı. Belli şahsiyetlere, kentlere veya bölgelere ilişkin eserler de, ölçek değiştirip yerel ve bireysel düzeye “inmemi” sağladıkları oranda, benim için değerli oldular.

Teknik düzeyde, bir transkripsiyon sorunuyla karşı karşıya kaldım. Hangi sistemi kullanmalıydım? Günümüzdeki Arnavutça sistemini mi, günümüzdeki Türkçe sistemini mi, Osmanlı döneminin sonunda geçerli olan Batılı biçimleri mi, yoksa okumayı kolaylaştıracak uyarlanmış bir sistemi mi? Benimsenen çözüm muhtemelen kusursuz değil. Okumayı kolaylaştırmak için, genelde Arnavutça imlayı tercih ettim; bu imlanın özellikleri şunlardır:

- c okunuşu “ts”nin telaffuzuna benzemektedir;
- dh okunuşu İngilizcedeki “this” kelimesindeki “th” ya da Arapçadaki ذ harfi gibidir;
- ë Türkçedeki “ı” gibi okunmaktadır;
- gj “dj”nin yanyana okunmasına benzer bir ses olmaktadır;
- q okunuşu “kâr” kelimesindeki “k”nın okunuşuna benzemektedir;
- nj Türkçedeki “ny”nin birleşimine denk gelmektedir;
- rr vurgulanan, kalın bir “r”ye denk düşmektedir;
- sh Türkçedeki “ş”dir;
- th İngilizcedeki “thunder” kelimesindeki “th” gibi veya Arapçadaki ث harfi gibi okunur;
- xh Türkçedeki “c” gibi telaffuz edilmektedir;
- y Türkçedeki “ü” harfi gibi okunmaktadır;
- zh Türkçedeki “j”nin telaffuzuna denk düşmektedir.

Arnavutçadaki yazımı “bej” olan ve sıkça isimlere eşlik eden “bey” kelimesi Türkçeye de uygun olan şekliyle kullanılacaktır.

Yer adlarında, söz konusu mahallerin buldukları devlete göre değişen, bugünkü resmi biçimleri benimsemeyi seçtim. Bu alanda da, zaman zaman diğer dillerdeki karşılıkları da belirteceğim. Özellikle Arnavutça yer adlarında *Arnavut dilbiliminde “belirtilmeyen” olarak bilinen şeklini kullanmayı tercih ettim. Dolayısıyla Tirana olarak kullanılacak Tiran dışında, bu isimler örneğin Shkodra değil Shkodër, Korça değil Korçë, Durrsi değil Durrës şeklinde not edilmiştir.* Kitabın Türkçe çevirisinde bazı yer isimlerinin Türkçe söylenişine, bazı yerlerde ise Türkçe ismine de yer verilmiştir. Bu anlamda kitap boyunca yer isimlerini Shkodër/ İşkodra, Korçë/Görice, Gjirokastër/Ergiri örneğinde olduğu gibi değişik yazılışlarda bulmak mümkün olacaktır.

Son olarak, bu çalışmayı sürdürdüğüm on yıl boyunca bana şu veya bu biçimde yardımcı olan herkese teşekkür etmek istiyorum. Özellikle Viyana’da Haus-Hof und Staatsarchiv’den Ernst Petritsch’e, Sofya’dan Zvetlana İvanova ve Rossitsa Gradeva’ya, Bükreş’ten Anca Popescu’ya, İstanbul’daki Başbakanlık Arşivi personeline, İstanbul’dan Sinan Kunalalp ve Ankara’dan Ahmet Yaşar Ocak’a, Tiran Ulusal Kütüphanesi’nden Marcela Duraj’a, Atina Genadios Kütüphanesi’nden Andreas Sideris’e, Tiran Üniversitesi’nden Petrit Nathanaili’ye, Prof. Remzi Pernaska ve görüşme olanağı bulduğum çok sayıda Arnavut meslektaşına, ayrıca Gilles de Rapper, Leonidas Embiricos, Nikos Sigalas, Renaud Dorlhiac, François Georgeon’a, ayrıca metin basılmadan

önce tamamını veya bir kısmını okumaya zaman ayıran Jacqueline Sublet, Philippe Gelez, Eliane Dupuy, Arlette Clayer, Alexandre Popovic, aynı şekilde bu incelemenin ilk versiyonunun sunulduğu, araştırma görevi jürisinin üyesi olmayı kabul eden Paul Dumont, Gilles Veinstein, Marc Gaborieau, Stefan Yerasimos, Michel Sivignon ve Michel Hau'ya, bu arada da malzemenin ilk kez yoğrulduğu seminerime katılanlara teşekkür ediyorum.

Ayrıca metni sunulabilir bir hale getirmek için gözlerini ve sınırlarını esirgemeyenlere, Hélène Arnaud, Judith Burko, Mickael Wilmart ve Sacha'ya hararetle teşekkür etmek istiyorum.

Son olarak da, bu kitabı yayınlamayı kabul eden Jean-François Bayart ve Karthala Yayınları'na şükranlarımı sunuyorum.

Paris, Şubat 2005

Metni baskıya hazırlama işi sona erdiği sırada, Stefan Yerasimos ne yazık ki bizleri çok vakitsiz terk edip gitti. Belki de atalarından biri incelenen yörelerden olduğu için bu metni büyük bir ilgiyle okuyan Stefan Yerasimos'un anısını burada yad etmek isterim.